

„A SZANKI ELLENÁLLÓK”

ROSTA SZABOLCS – PÁNYA ISTVÁN

Egy pillanatig se érezze magát zavarban a kedves olvasó, ha még nem hallott a „szanki ellenállásról”. Ennek oka nem a múlt felületes ismerete, hiszen a történelemben mégoly jártas szakemberek sem hallhatták e fogalmat. A „szanki ellenállók” nem valamely második világháborús titkos csoportosulás tagjai, hanem a régész fantáziájában testet öltött alakok, akik 1241–1242 vérvízaros éveiben kísérelték meg a lehetetlent: megvédeni közösségüket és feltartóztatni a világ akkori legerősebb és legütőképesebb hadseregét.

50

Szank tatárjárás kori védművének rekonstrukciója

Szank tatárjárás kori védműve

A korabeli írott források a tatárjárás kapcsán többször is említik csatákat és ostromokat. De ezek mellett számtalan olyan ütközet is lezajlott szerte az országban, melyről nincsenek írásos emlékeink, vagy csak pontos helymegjelölés nélkül, általánosítva szerepelnek a krónikákban. A mongolokkal szembeni ellenállás az egész országra kiterjedt – a végeredmény alapján, néhány kivételes esettől eltekintve – sajnos inkább kevesebb, mint több sikerrel. A közelmúltban a Kiskun-

ság közepén lévő Szankon azonban olyan régészeti emlékek sorozata jött elő, ami alapján egy eddig nemigen kutatott, ám úgy tűnik, általánosan alkalmazott védekezési forma kezd kibontakozni előttünk.

A tatárjárás újabb és újabb helyszíneinek feltárásával nemcsak kézzel fogható tárgyi emlékek bővül, hanem ezzel együtt a korábban csak szórványosan jelentkező – így egyedinek gondolt – vagy egyáltalán nem felismert jelenségek magya-

rázatát is sorra megtalálhatjuk. Erre kiváló példák azon sík vidéki védművek, kis erődítések, melyek egyébiránt fontos adalékot adnak ahhoz a kérdéshez, hogy milyen eszközökkel is próbált a magyarság ellenállni a mongol támadásnak.

Horváth Ferenc szegedi régész, múzeumigazgató pontosan 20 éve talált rá az egykori csengelei templom közelében a méltán híressé vált kun vezéri sírra [a régész erről szóló cikke jelen lapszámban olvasható – a szerk.]. De ezen kívül egyéb érdekességgel is szolgált Csengele. Az Árpád-korban épített templom körül egy koncentrikusan elhelyezkedő, hármaskörrendszer nagyobb részét sikerült kiásni, melynek egyes jellegzetességei alapján – mint annak nagy mérete, az égett felületek az árokban vagy az erősítésre utaló cölöpszerkezet – védelmi jellegű tulajdonított az ásató régész. A történeti és nyelvészeti kapcsolódások és kiváltképp az árok rétegtani helyzete pedig kétségtelenné tette azt a konklúziót, miszerint az erődítést a tatárjáráskor emelték. Nem sokkal később, a 2000-es évek közepén, Gallina Zsolt tázlári ásatásai során ütközött bele egy, a csengeleihez méreteiben és szerkezetében is nagyon hasonló hármaskörrendszerbe, melyet szintén egy középkori templom köré építettek [Gallina Zsolt cikke ugyancsak olvasható a lapszámban – a szerk.]. E két előzmény után futottunk bele Szankon egy újabb ilyen jelenségbe, mely immár kétségtelenné tette, hogy nem csak elszórt, egyedi esetekről lehet szó. Egyértelművé vált, hogy érdemes mélyrehatóbban is vizsgálni a középkori templom körüli árkok, de különösen az árokrendszerek kérdéskörét.

Szank-Kápolnahelynek már a neve is sokatmondó, hiszen egyértelműen jelzi, hogy a régmúltban egy templom állt ezen a helyen. A késő középkorban, a 14–16. század

között a kun alapítású és nevű Szank szállása és temetője volt itt. A környék kiemelkedő régészeti emlékei azonban ennél a korszaknál távolabbra visznek bennünket az időben. E falu közelében találta meg Wilhelm Gábor régész 2009-ben azt az épületet, melyben a tatárjárás 34 áldozatának csontmaradványai és kiemelkedő aranykincsei kerültek elő. Szankon ezen felül további kettő, szintén ekkortájt elrejtett érmekincs előkerülési helyét is sikerült azonosítani, melyek közül a nagyobbik 1181 ezüstpénzt tartalmazott [a tatárjárás során elrejtett érmekincsekről lásd a számban Tóth Csaba írását! – a szerk.]. Rádásul – akárcsak Csengele vagy Tázlár esetében – a nyelvészettudomány is segítségünkre siet, hiszen Szank nevét is azok a kunok adták, akik csak a tatárjárás után telepednek le és népesítik be az elpusztított vidéket. A terület névadása így áttételesen azt is bizonyítja, hogy nem maradt túlélő lakosság, ami a korábbi magyar településnevet tovább örökölte volna.

Szank középkori templomának 2017. évi feltárását megelőzően a Szegedi Tudományegyetem segítségével geofizikai vizsgálatot végeztünk, ami az egykori kőtemplom körül egy kettős körárokrendszert mutatott ki. Így az előzetes eredmények nyomán már csak az a kérdés maradt nyitva, hogy vajon egy megújított, a középkori temetőt lehatároló árok rejtőzik-e a föld alatt, avagy a fent sorolt tatárjárás kori emlékekhez köthető, védelmi célokat szolgáló erődítésnyomokkal lesz-e dolgunk.

A régészeti feltárás minden előzetes várakozást felülmúló eredményeket produkált. A körárok válogatás nélkül átmetszették az egykori templomot körbevevő Árpád-kori temető sírsorait, mutatva azt, hogy az árkot a 11–13. századi temető felhagyása után – illetve azzal párhuzamosan – ásták. Mindemellett az is kiderült, hogy a 14. században, az ekkor már részben feltöltődött külső körárokba az új kun lakosok később egy házat is építettek. A régészeti rétegtan törvényszerűségei nem hagynak kétséget azt illetően, hogy az árkok kiásása és használata tehát e két időpont közé illeszthető. Habár az árok rétegtani elhelyezkedése önmagában is bizonyító erejű lenne az időrendet illetően, az ásatás kiemelkedő tárggyűtteseket is felszínre hozott. Az árok aljába egy 24 darabból álló friesachi érmelelet volt beletaposva, mely tökéletesen illeszkedik a tatárjáráshoz kap-

A föld-radar vagy georadar (Ground Penetrating Radar – GPR) egy sekély földtani kutatásokra alkalmas műszer. A régészeti kutatások során többnyire egy kerek szerkezeten tologatják a felszínen, innen ered a köznyelvi „babakocsi” elnevezése. A műszer működés közben radarhullámokat bocsát ki a felszín alatti rétegbe, és a visszatérő hullámokból alkot képet a mélyről. A föld alatt rejtőző jelenségek eltérően viselkednek, ha elektromágneses sugárzás éri őket. A tömörebb, keményebb felszínek, mint például az árkok oldalai, falak, épületalapok jól reagálnak a hullámokra, így a radarműszer jól kimutatja ezeket. A többi, régészetben is használt geofizikai módszerhez képest – magnetométeres mérés, talajellenállás-mérés – a legnagyobb előnye az, hogy akár 8–10 méteres mélységben is képes jelenségek (anomáliák) letapogatására. A radarműszer által összegyűjtött adatokból két-, illetve háromdimenziós anomália-térkép készíthető.

Fegyverlelet az árok alján

Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Egykezes nyugati kard

51

A már felszedett leletek

csolt érmekincsek rozzatába. Az igazi különlegességet azonban az árkokban heverő nagy mennyiségű fegyver, harci eszköz és felszerelés szolgáltatja. Harci balták, buzogány, törmarkolat, kések, kétkezes kardok szerelékei, páncéltörődékek mellett egy teljes épségében megmaradt egykezes, vércsatornával ellátott kard ad bizonyosságot a harci cselekményekről. Ezeket

az általában nyugati típusú, de a magyarok által előszeretettel használt fegyvereket tökéletesen egészítették ki a főként a belső árkokban talált, nyilván az egykori sáncba lőtt, majd idővel az árokba bemosódott nyílhegyek. Közülük mindenképp figyelemre méltóak a vékony, túszerű páncéltörő darabok, illetve a keleti harcmodorból igen jól ismert, csontból faragott hegyek. Számtalan kisebb kődarab is feküdt az árok aljában, néhol teljesen betemetve az elszórt fegyvereket. Az árokban a fegyverek és kövek mellett továbbá egy 20–25 év körüli, erős izomzatú, egészséges csontozatú fiatal férfi maradványai feküdtek. A csontok többé-kevésbé anatómiai rendben helyezkedtek el, így megállapítható volt, hogy a férfi hason kiterítve feküdt. Másrészt a csontok helyzete arra is bizonyítékot nyújtott, hogy a test hosszú ideig temetetlenül hevert az árok alján. A tisztán europid jegyekkel rendelkező, jó felépítésű fiatal ember egy a védekezésben részt vevő magyar katona lehetett.

„Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel telt zsákokat hajítottak a gépekké az árok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészt az árok szélén megjelenni a kövek és nyilak miatt.” (Rogerius)

Az árok feltárása lehetőséget adott az egykori védmű építési folyamatának vizsgálatához is. Elsőként a templom körül, talán egy kötél segítségével kijelölték a körárkok nyomvonalát. Az egyenként 5 méter széles és 3 méter mély árok a felszínen éppen összeértek, a belőlük kikerülő földet így nem rakhatták ki egyszerűen az árok két oldalára. Már csak azért sem, hiszen a kívülre rakott földhalom a támadóknak jelentett

volna előnyt. Értelemszerűen a külső körárkok kiásásával kezdték el a munkát, hiszen az árok kitermelt földjéből épült meg az erődítés belső védelmi vonala, a földsánc. Majd a külső árok elkészültével haladtak befelé. Szankon az egyik szakaszon váratlanul véget ért a belső árok, melynek legvalószínűbb magyarázata, hogy már nem volt idejük azt befejezni. Habár a belső sáncot a későbbi évszázadok

szinte nyomtalanul eltüntették, néhány fogódzónk azért van annak szerkezetét illetően. Így az árkokból kikerült föld mennyisége meghatározza a belső sánc tömegét, s ezzel jó eséllyel annak magasságát is megtippelhetjük. A szanki sánc legmagasabb pontján 4 méter körül lehetett, melyhez a belső árok mélységét is hozzászámítva nagyjából 7 méteres szintkülönbséget lehet valószínűsíteni.

A sánc tetején minden bizonnyal faoszlopok, gerendák közé font sövényfalat raktak, melyet agyaggal erősítettek meg. Ennek a szerkezetnek leomlott anyaga a belső árok alján és oldalán nagyobb kiterjedésű agyagos, égett foltokban mutatkozott. A fentiekkel kísértetiesen egyező esetről ír a tatárjárás eseményeiről beszámoló Rogerius is: „Az említett néptömeg pedig [...] elkezdte a helységet erősíteni, árkot ásni, sáncot hányni, vesszőből sövényt fenni, és még sok mindent feleslegesen előkészíteni. De mielőtt a megkezdett munkálatokat legalább félig elkezdték volna, íme, hirtelen megjelennek a tatárok...”

A szanki körárkokrendszer látványos mérete, rétegtani helyzete, de legfőképp a benne talált régészeti leletanyag folytán kétségtelenül a tatárjárás emlékei közé tartozik. Ez a helyszín szinte teljes tablóját nyújtja a tatárjárás kori emlékműnek; itt együtt jelentkeznek elrejtett érmekincsek, tömeggyilkosságok, valamint elhagyott Árpád-kori templomos falvak és harci események nyomai.

Ez az összetett jelenségkör egyúttal lehetőséget ad arra is, hogy a régészetileg még nem kutatott Árpád-kori templomok környékén is szétnézzünk. Így derült ki egy szerencsés légitelvétele alapján, hogy az alig két kilométerre lévő szomszédos templomocskák körül is van egy még nagyobb, három körárkból álló rendszer. Azóta, alig egy év alatt már

Geofizikai vizsgálat

Csont és vas nyílhegyek

Szabadszállástól Kunfehértóig tucatnyi helyen sikerült azonosítani ehhez hasonló, több elemből álló védelmi rendszereket síkvidéki Árpád-kori templomok körül. E védművek régészeti feltárás nélkül, szabad szemmel többnyire nem észlelhetőek, így különösen nagy szerepet kapnak felkutatásukban a légitelvételek és a geofizikai vizsgálatok. Mivel a helyszínek többségénél a 13. század után már nem folytatódott az élet, így már az eljövendő ásatásokat megelőzően is jó eséllyel kapcsolhatjuk ezeket a lelőhelyeket a tatárjárás eseményeihez. A roncsolásmentes vizsgálati módszerek elterjedése és fejlődése révén nem kell majd meglepődnünk azon, ha a közeljövőben gombamód fognak megszorodni a hasonló emlékek.

Arra, hogy ezek az erődítések milyen eséllyel állhattak ellen a mongol hadseregnek, arra az érintett kiskunsági települések közel 100%-os pusztulási aránya ad szomorú támpontot. Azt viszont – írott források hiányában – már soha nem fogjuk megtudni, hogy a környék legerősebbnek hitt helyét, a kőtemplomot körbeárkolt és megerősítő közösségek hány napig, esetleg hétig voltak képesek tartani. De nem lehetnek illúzióink, a tatároknak megvoltak az eszközei még a nagyobb és sokkal jobban védett helyek elfoglalására is.

Végezetül érdemes néhány szót ejtenünk az illetően, hogy a fentieknek milyen jelentősége is van általános tudásunk-

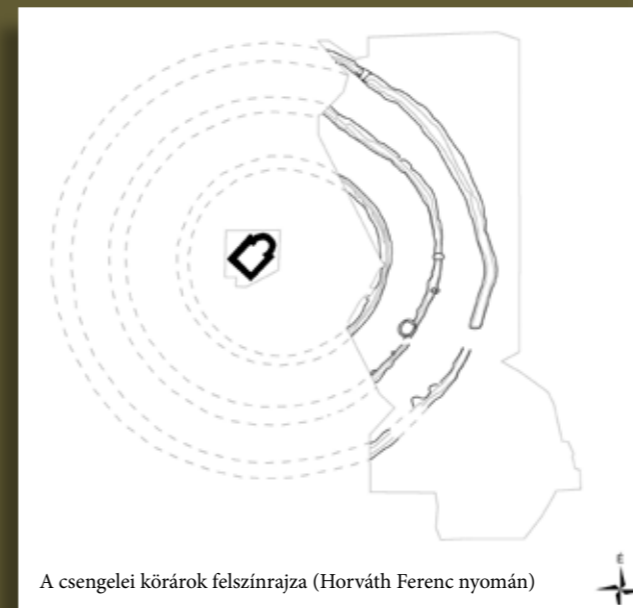

Kunfehértó várhely

„Elkezdték vonulni Arad és Csánád felé, elkerülve az ezek között középpontú fekvő új falut, amelynek neve Pereg volt, és amelyben hetven falu emberei gyülekeztek össze, elkerülve továbbá Egres ciszterci rendű monostorát is, amelyben, mint valami megerősített várban, harcosok húzták meg magukat, és igen sok úrasszony is. A tatárok nem akarták megtámadni ezeket a helységeket addig, amíg körös-körül a vidéket teljesen el nem pusztították. Néha azért egynéhányan a közelükbe mentek, de a magyar katonák messzire kergették őket, és már-már szilárdan hitték, hogy hadi erejük miatt sértetlenül megmaradnak. De az egész vidék elpusztítása után amazok orosz, kun és magyar foglyokból és kevés számú tatárból egyesített tömegükkel mindenfelől körülvették a nagy falut, és a harcban a magyar foglyokat küldték előre, és amikor azok mind elpusztultak, utánuk az oroszok, izmaeliták és kunok harcoltak. A tatárok pedig a hátuk mögött meghúzódva nevettek pusztulásukon és romlásukon, és azokat, akik az övéikkel való harcból visszavonultak, legtöbbször vérszomjas kardjukkal megölték, úgyhogy ezek egy hétig éjjel-nappal harcolva és a várárkokat betemetve, elfoglalták a falut.”

ra vonatkozóan. A lelőhelyek nagy száma feltételezi azt, hogy egy ilyen típusú, szinte minden nagyobb falura kiterjedő ellenállás hatalmas szervezőkészséget igényelt – vagyis az Árpád-kori Magyar Királyság hatalma csúcspontján egy kiválóan szervezett államt és társadalmat alkotott. Másrészt arra is rávilágít, hogy a magyarok kollektív ellenállása a mongolokkal szemben jelentősen nagyobb volt e vesztérhes időkben, mint azt talán eddig sejtettük. Habár a magyarság arányaiiban minden addigi és későbbi katasztrófájánál is jelentősen nagyobb veszteségeket szenvedett el akkortájt, talán egy újabb adalékot ad ahhoz a teljes körűen ma sem megválaszolt kérdéshez, hogy a mongolok miért hagyták el váratlanul az országot. Nagy valószínűséggel soha nem fogunk rá bizonyítékot találni, de talán a szanki kőtemplom mellett életükért küzdő elődeink is hozzájárultak a Plano Carpini pápai követ által, 1246-ban leírtakhoz:

„A tatárok földjén két temető van: az egyikben hantolják el a kánokat, a vezéreket és az összes nemesurakat; bárhol érje őket a halál, ha lehetőség kínálkozik rá, ide hozzák őket...A másik temetőben azokat helyezik el, akiket Magyarországon öltek meg, ott ugyanis sokan lelték halálukat...”

A csengelei körárkok felszínrajza (Horváth Ferenc nyomán)

